
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΙΑΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Η εργασία που ακολουθεί έγινε στα πλαίσια της έρευνας «Κοινωνικός και οικονομικός μετασχηματισμός των αγροτικών κοινοτήτων».¹ Αφορά στην κοινότητα της Παλαίρου (Ζαβέρδας, όπως την αποκαλούν οι κάτοικοί της), και επιχειρεί μια ανάλυση του αγροτικού τομέα της οικονομίας της κοινότητας,² που σκοπό έχει:

1. Τήν εξέταση και ερμηνεία της μεταπολεμικής εξέλιξης των καλλιεργειών και της κτηνοτροφίας.

2. Τον εντοπισμό και την εκτίμηση των στοιχείων που καθορίζουν το αγροτικό σύστημα της κοινότητας, όπως:

- α) διαμόρφωση τύπου αγροτικής εκμετάλλευσης·
- β) διάρθρωση καλλιεργειών·
- γ) διάρθρωση καλλιεργειών - κτηνοτροφίας·
- δ) έγγειες σχέσεις.

* Ερευνήτριες στο ΕΚΚΕ.

1. Ο θεωρητικός προβληματισμός της έρευνας υπάρχει στο άρθρο του Δ. Ψυχογιού «Οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός αγροτικών κοινοτήτων», που δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος.

2. Η ανάλυση αυτή βασίζεται σε στοιχεία που συγκεντρώθηκαν:

Ι. Από επιτόπια έρευνα 8 εβδομάδων. Η συλλογή πληροφοριών, σ' αυτή τη φάση έγινε:

Ια. με συνεντεύξεις που πραγματοποιήσαμε στην αρχή μ' ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα αρχηγών και μελών νοικοκυριών της κοινότητας·

Ιβ. στη συνέχεια μ' έναν αριθμό «προνομιακών πληροφορητών» που τους επιλέξαμε με βάση τις γνώσεις τους για τη διευκρίνιση συγκεκριμένων θεμάτων που μας ενδιέφεραν, και

Ιγ. από την επεξεργασία του αρχείου της κοινότητας απ' όπου και αντλήσαμε τα στοιχεία που μας ήταν χρήσιμα γι' αυτήν την ανάλυση.

ΙΙ. Από την Ε.Σ.Υ.Ε., με βάση:

ΙΙΑ. τις απογραφές γεωργίας - κτηνοτροφίας σε επίπεδο κοινότητας των ετών 1911, 1961 και 1971·

ΙΙΒ. τα αναλυτικά στοιχεία της απογραφής γεωργίας - κτηνοτροφίας 1981·

ΙΙγ. το ετήσιο δελτίο Γεωργικής Στατιστικής για την περίοδο 1961 - 81.

3. Τη μελέτη της επίδρασης της δομής της οικογένεια ως καθοριστικού παράγοντα για το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων της κοινότητας.

Ι. ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Ο εποικισμός του χώρου της σημερινής Ζαβέρδας,³ ξεκινά αμέσως μετά την απελευθέρωση (το πρώτο σπίτι δίπλα στη θάλασσα κτίζεται το 1835). Πλάι στους υπάρχοντες κατοίκους συγκεντρώνονται μεταβατικοί κτηνοτρόφοι, Ηπειρώτες στην πλειοψηφία τους που τη χρησιμοποιούν ως χειμαδιό, Επτανησιώτες που για διαφορετικούς λόγους εγκαταλείπουν τα νησιά τους και κάτοικοι των τριγύρω οικισμών.⁴

Η πλειοψηφία των κατοίκων ήταν μικροί γεωργοκτηνοτρόφοι, αλλά δεν λείπουν και οι μεγάλοι γαιοκτήμονες. Ο σημαντικότερος της περιοχής, ο Ηπειρώτης Γιάννης Ράγγος αγοράζει γη από τους μικρούς γεωργοκτηνοτρόφους και τους άλλους γαιοκτήμονες δημιουργώντας έτσι κτηματική περιουσία από χιλιάδες στρέμματα καλλιεργήσιμης και μη γης, όχι μόνο μέσα στη Ζαβέρδα αλλά και στην τριγύρω περιοχή. Χρησιμοποιεί ως εργάτες Ζαβερδιανούς ακτήμονες, Επτανησιώτες, ακόμη και Αλβανούς. Η αίγλη της οικογένειας διαρκεί μέχρι το 1930, που η κυβέρνηση εξαγγέλλει και αρχίζει να εφαρμόζει την αγροτική μεταρρύθμιση. Τότε στα πλαίσια της αγροτικής μεταρρύθμισης, με υπουργική απόφαση της 15-4-31, απαλλοτριώνονται τα αγροκτήματα «Μαγεμένους», «Μπαλάγα», «Φαλαγγιά», συνολικής έκτασης 3.220 στρ. και ιδιοκτησίας Γ. και Σ. Ράγγου και Σ. και Μ. Γεροκωστοπούλου υπέρ ακτημόνων της Παλαίρου.

Στους δύο γαιοκτήμονες παραμένουν μόνο 420 στρ. καλλιεργούμενης γης, στην κοινότητα παραχωρούνται 700 στρ. μη καλλιεργούμενης γης (έλη - χέρσα) και στους ακτήμονες μοιράζονται 114 κλήροι συνολικής έκτασης 2.100 στρ. Ο κάθε κλήρος αποτελείται από δύο τεμάχια, ανάλογα με την ποιότητα της γης (τεμάχιο α' κατηγορίας κατά μέσο όρο 7 στρ., τεμάχιο β' κατηγορίας κατά μέσο όρο 12 στρ.). Εκτός από τους ακτήμονες, ευνοούνται από την απαλλοτρίωση και οι μικροϊδιοκτήτες, γιατί η διανομή γίνεται με βάση το μέγεθος της οικογένειας και το μέγεθος της έγγειας ιδιοκτησίας.

Η αποζημίωση ορίζεται σε 1.727.818 δρχ. Το δημόσιο οφείλει να καταβά-

3. Βλ. το σχετικό άρθρο των Δ. Ψυχογιού - Γ. Παπαπέτρου που δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος «Ζαβέρδα: Εποικισμός και πρώτη μετανάστευση».

4. Σχετικά με τη δημιουργία και την εγκατάσταση της μικρής γεωργοκτηνοτροφικής οικονομίας βλ. και Κ.Δ. Καραβίδας: *Αγροτικά - Μελέτη συγκριτική εν Αθήναις*, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1931 (σ. 433 - 439). Νεότερη έκδοση: Παπαζήσης 1978.

λει το 1/4 του συνολικού ποσού και οι αποκαθιστώμενοι κληρούχοι τα 3/4⁵.

Το 1948 γίνεται μια δευτερεύουσα συμπληρωματική διανομή 267 στρ. του ίδιου αγροκτήματος (τεμάχια από 1 μέχρι 3 στρ.) σε 108 κληρούχους γεωργούς — οι περισσότεροι από αυτούς συμμετείχαν στη διανομή του '31 με μειωμένο κλήρο. Τέλος, το 1966 από τις κοινοτικές εκτάσεις Ραχούλια και Βοϊδολείβαδο συνολικής έκτασης 3.202 στρ. διανέμονται τα 1.392 στρ. σε 173 κλήρους. Από τους 173 κλήρους οι 141 πηγαίνουν σε γεωργούς (έγγαμοι 122, άγαμοι 19) και οι υπόλοιποι σε επαγγελματίες, πολύτεκνους κλπ.

Έτσι σε κάθε ακτήμονα ή μικροϊδιοκτήτη μοιράστηκαν κατά μέσο όρο 20 με 30 στρ. καλλιεργήσιμης γης.

Εξέλιξη αριθμού και μεγέθους εκμεταλλεύσεων - κτηνοτροφίας

Από τα στοιχεία του Πίνακα 1 επιβεβαιώνεται ότι στην κοινότητα της Ζαβέρδας λόγω των απαλλοτριώσεων υπάρχει πολύ μικρή διακύμανση της έκτασης της ιδιόκτητης γης και του αριθμού των εκμεταλλεύσεων (1961 - 81 αύξηση 9% της έκτασης της ιδιόκτητης γης και 6% του αριθμού των ιδιοκτητών εκμεταλλεύσεων, ενώ παραμένει σταθερό το μέσο μέγεθος ιδιοκτησίας), εμπεδώνεται η οικογενειακή αγροτική εκμετάλλευση και παράλληλα παρατηρείται μια διαδικασία συγκέντρωσης της γης με ενοικίαση σ' ένα μικρό αριθμό γεωργικών εκμεταλλεύσεων, που τη χρησιμοποιούν για κτηνοτροφική χρήση, όπως θα φανεί παρακάτω. Ακόμη, είναι φανερό απ' τον Πίνακα 1, ο υπερτριπλασιασμός της καλλιεργούμενης έκτασης στο χρονικό διάστημα 1911 - 1981, η αύξηση του μέσου μεγέθους εκμετάλλευσης (1961 - 81) κατά 30% και της ενοικιαζόμενης γης κατά 400% περίπου.

Παρόλο που η Ζαβέρδα έχει υποστεί τις συνέπειες της αγροτικής εξόδου, της εξωτερικής μετανάστευσης και της μεγάλης προτίμησης που έδειξαν και δείχνουν οι νέοι στο ναυτικό επάγγελμα, εκείνοι που εγκαταλείπουν το γεωργικό επάγγελμα και είναι κάτοχοι γης, δεν ενδιαφέρονται να πουλήσουν τη γη τους και προτιμούν να τη νοικιάσουν.⁶

5. Επισημαίνεται ότι στην απόφαση της 15 - 4 - 31 η αποζημίωση ορίζεται εικοσαπλάσια της προπολεμικής καθαρής προσόδου (καθαρή πρόσδοδος 1909 - 14 6,20 δρχ./στρέμμα). Ο υπολογισμός της αποζημίωσης μ' αυτόν τον τρόπο (334.800 δρχ.) είναι τουλάχιστον πέντε φορές μικρότερος του αποδομένου, στην ίδια απόφαση, συνολικού ποσού αποζημίωσης (1.727.818 δρχ.), γεγονός που ίσως οφείλεται στη νομισματική διαφορά ανάμεσα στη χρυσή δραχμή του 1910 και στη δραχμή του 1930.

6. Το 1984, ένα στρέμμα γης νοικιάζεται 1.000 δρχ. το χρόνο όταν η χρήση του είναι κτηνοτροφική και 1.500 δρχ. όταν πρόκειται να χρησιμοποιηθεί για καλλιέργειες.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Εξέλιξη αριθμού και μεγέθους εκμεταλλεύσεων - κτηνοτροφίας

ΕΤΟΣ	ΚΑΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΗ ΕΚΤΑΣΗ			ΙΔΙΟΚ. ΕΚΤ.	ΑΡΙΘΜ. ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ		
	Αρδ. έκτ. στρ.	Μη αρδ. έκτ. στρ.	Σύνολο στρ.	στρ.	Με ιδιοκ. γης	Χωρίς ιδιοκ. γης	ΣΥΝΟΛΟ
1911 ⁷	—	—	10.030	—	—	—	—
1961	699	15.822	16.521	13.866	385	42	417
1971	3.369	11.697	15.066	13.341	351	47	398
1981	3.023	19.162	22.185 ⁸	15.145	410	25	435
ΕΤΟΣ	ΜΕΣΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ					ΓΙΑ ΟΠΡΟΒΑΤΑ	
	Ιδιόκτητη γη		Ενοικιαζόμενη γη		Σύνολο στρ.	Αριθμός	Μ.Ο.
	στρ.	%	στρ.	%			
1911	—	—	—	—	—	25.500	—
1961	36	92	3	8	39	12.076	29
1971	36	95	2	5	38	15.367	40
1981	37	73	14	27	51	25.000	57

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Απογραφή γεωργίας κτηνοτροφίας 1911, 1961, 1971. Για το 1981 τα στοιχεία μας προέρχονται από την επεξεργασία των αντίστοιχων δελτίων της απογραφής γεωργίας - κτηνοτροφίας.

7. Στην απογραφή του 1911, τα μόνα στοιχεία που υπάρχουν αφορούν στο σύνολο της καλλιεργούμενης έκτασης της κοινότητας και στον αριθμό των γιδοπροβάτων. Ο μεγάλος αριθμός γιδοπροβάτων που εμφανίζεται το 1911, εξηγείται αν λάβουμε υπόψη μας ότι στην απογραφή έχουν συμπεριληφθεί και τα νομαδικά γιδοπρόβατα που ξεχείμαζαν στον κάμπο της Ζαβέρδας. Αυτό επιβεβαιώνεται και από προπολεμικά στοιχεία που βρήκαμε στο αρχείο της κοινότητας που αναφέρον για το 1938, στη Ζαβέρδα, 8.892 γιδοπρόβατα.

8. Με βάση τα στοιχεία του ετήσιου δελτίου που καταρτίζει ο γραμματέας της κοινότητας, για τη δεκαετία 1971 - 81 παρατηρούμε μια αύξηση της καλλιεργούμενης έκτασης κατά 200%, που όμως ερμηνεύεται αν λάβουμε υπόψη μας τα παρακάτω στοιχεία: Γύρω στο 1965 τελειώνει η εποχή της κοινής χορτονομής (όπου μετά το θερισμό τα ζώα μπορούσαν να βόσκουν ελεύθερα σε όλα τα χωράφια) και αρχίζει η περιφράξη των χωραφιών και η ενοικίαση της γης για κτηνοτροφική χρήση. Από το 1970, παρατηρείται στην κοινότητα μια αύξηση της κτηνοτροφίας (1970: 10.500 γιδοπρόβατα, 1974: 17.000 γιδοπρόβατα) που συνοδεύεται από μια αύξηση 500% της γης που χρησιμοποιείται για κτηνοτροφική χρήση (1970: 400 στρ., 1974: 2.100 στρ.). Στον όρο «γη για κτηνοτροφική χρήση» περιλαμβάνονται εκτός από τα κτηνοτροφικά φυτά και οι αγροναυαύσεις. Γεγονός που επιβεβαιώνεται από το σχετικό δελτίο της κοινότητας (1981: προσαύξηση στην αγροανάπτυξη 7.500 στρ. και αντίστοιχη μείωση των εκτάσεων που χρησιμοποιούνται για λιβάδια).

II. ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Συνεχίζοντας την παρουσίαση των οικονομικών χαρακτηριστικών του αγροτικού τομέα βασισμένα όμως σε σημερινά δεδομένα (απογραφή ΕΣΥΕ 1981) έχουμε:

Α. Τον Πίνακα 2, ο οποίος αναφέρεται σε μια αντιπροσωπευτική κατάταξη των εκμεταλλεύσεων με βάση το μέγεθος τόσο της ιδιόκτητης όσο και της ενοικιαζόμενης έκτασης. Το μέγεθος της εκμετάλλευσης εξαρτάται και από την ενοικιαζόμενη γη που ακολουθεί πορεία αντίστοιχη με αυτήν της ιδιόκτητης.

Οι εκμεταλλεύσεις «μέχρι 19 στρ.» μισθώνουν σε τρίτους το 18% των ιδιόκτητων εκτάσεών τους και ενώ αποτελούν το 36% των εκμεταλλεύσεων καλλιεργούν μόνο το 7% των εκτάσεων. Οι εκμεταλλεύσεις των «20 μέχρι 49 στρ.» νοικιάζουν από τρίτους 10% επιπλέον της ιδιόκτητης έκτασής τους και ενώ αποτελούν το 34% των εκμεταλλεύσεων καλλιεργούν το 20% των εκτάσεων. Οι εκμεταλλεύσεις «50 μέχρι 99 στρ.» νοικιάζουν 37% επιπλέον της ιδιόκτητης γης τους και ισορροπούν στο ποσοστό που εκμεταλλεύονται και αντιπροσωπεύονται στο σύνολο των αγροτικών μονάδων (20/25). Τέλος οι εκμεταλλεύσεις «με περισσότερα από 100 στρ.» εκμεταλλεύονται 2,5 φορές περισσότερη έκταση απ' αυτήν που έχουν στην ιδιοκτησία τους και ενώ αποτελούν το 10% των εκμεταλλεύσεων, καλλιεργούν το 48% των εκτάσεων. Σχετικά με την κτηνοτροφία, οι δύο πρώτες κατηγορίες εκτρέφουν σχεδόν τον ίδιο αριθμό ζώων ανά εκμετάλλευση, που διπλασιάζεται για τις εκμεταλλεύσεις «50 μέχρι 99 στρ.» και πενταπλασιάζεται γι' αυτές που ανήκουν στην κατηγορία «με περισσότερα από 100 στρ.» που εκμεταλλεύονται εξάλλου και το 50% των συνολικά καλλιεργούμενων εκτάσεων.

Β. Ο Πίνακας 3 δείχνει τη σημασία των διαφόρων καλλιεργειών, σε συνάρτηση με το μέγεθος, για τις διάφορες κατηγορίες των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Ο Πίνακας 4 δίνει το ποσοστό συμμετοχής των διαφόρων κατηγοριών εκμεταλλεύσεων στην κάθε καλλιέργεια για το σύνολο της κοινότητας. Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από τους δύο πίνακες είναι:

α. Η χρησιμοποίηση της γης γίνεται κυρίως για κτηνοτροφική χρήση. Η έννοια αυτή περιλαμβάνει καλλιέργειες κτηνοτροφικών φυτών, γρασιδιών, κοφτολίβαδα και αγρανάπαυση. Έγινε έτσι κατανοητή και οδήγησε σε αυτή την ομαδοποίηση, από τα στοιχεία που βρήκαμε στο αρχείο της κοινότητας καθώς και στη διάρκεια της δεύτερης φάσης της επιτόπιας έρευνας. Καταλαμβάνει το 47% των καλλιεργούμενων εκτάσεων (Πίνακας 4) και η έκτασή της αυξάνεται αναλογικά με το μέγεθος της εκμετάλλευσης. Ενώ οι εκμεταλλεύσεις «μέχρι 19 στρ.» αφιερώνουν μόλις 5% (Πίνακας 3) της έκτασης που εκμεταλλεύονται για κτηνοτροφική χρήση, οι εκμεταλλεύσεις με «περισσότερα από 100 στρ.» της

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

α) Κατανομή εκμεταλλεύσεων — κτηνοτροφίας
με βάση το μέγεθος εκμετάλλευσης

ΜΕΓΕΘΟΣ	ΑΡ. ΑΓΡΟΤ. ΕΚΜΕΤ.		ΚΑΛΛΙΕΡΓ. ΕΚΤ. ΙΔΙΟΚΤ. ΕΚΤ.		ΕΚΜΕΤΑΛ. ΙΔΙΟΚΤΗΣ. ΕΝΟΙΚΙΑΖ. ΓΗ		ΜΕΣΟ ΜΕΓΕΘΟΣ		ΓΙΑ ΟΙΠΡΟΒΑΤΑ	
	ΣΤΡ.	N	%	ΣΤΡ.	%	ΣΤΡ.	%	στρ.	στρ.	ΑΡΙΘ. % Μ.Ο.
-19		31	36	290	7	347	11	9	11	989 22 32
20-49		30	34	920	20	839	27	31	28	1.055 24 35
50-99		17	20	1.120	25	816	26	70	51	1.027 23 64
100+		9	10	2.146	48	927	36	238	103	1.406 31 156
		87*		4.476		2.929				4.477

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., επεξεργασία δείγματος 20% (87 νοικοκυριά) της απογραφής γεωργίας - κτηνοτροφίας 1981.

* Από την ίδια πηγή είναι και τα στοιχεία των πινάκων που ακολουθούν.

9. Για την παραχώρηση των στοιχείων της γεωργοκτηνοτροφικής απογραφής του '81 ευχαριστούμε το διευθυντή της Ε.Σ.Υ.Ε. κ. Δ. Φορέγο και τον τμηματάρχη της διεύθυνσης απογραφών κ. Γ. Γκιτα.

Τα στοιχεία μας προέρχονται από την επεξεργασία δείγματος 20% που περιλαμβάνει 87 νοικοκυριά με γεωργοκτηνοτροφική εκμετάλλευση και 21 νοικοκυριά χωρίς εκμετάλλευση και με αποκλειστικά εξογωργική απασχόληση.

Τα στοιχεία που είχαμε στη διάθεσή μας για τα 21 νοικοκυριά, που δεν είναι κάτοχοι εκμετάλλευσης και έχουν μόνο εξογωργικούς πόρους, ήταν ελλιπή για το είδος της ανάλυσης που σκοπεύαμε να κάνουμε, γι' αυτό ασχολήθηκαν μόνο με τα 87 γεωργοκτηνοτροφικά νοικοκυριά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

*β) Ιεράρχηση καλλιιεργειών κατά μέγεθος εκμετάλλευσης
(% καλλιεργούμενης γης για κάθε κατηγορία)*

ΜΕΓΕΘΟΣ		ΕΙΔΗ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΩΝ			
-19 στρ.	Ελιές	Βιομηχ. φυτά	Γη για κτηνο- τροφική χρήση	Άλλα	Δημητριακά
	60%	24%	5%	11%	0%
20-49 στρ.	Γη για κτη- νοτροφ. χρήση	Ελιές	Δημητριακά	Βιομ. φυτά	Άλλα
	36%	30%	16%	12%	6%
50-99 στρ.	Γη για κτη- νοτροφ. χρήση	Δημητριακά	Ελιές	Βιομ. φυτά	Άλλα
	43%	32%	17%	6%	2%
100+ στρ.	Γη για κτη- νοτροφ. χρήση	Δημητριακά	Ελιές	Βιομ. φυτά	Άλλα
	59%	28%	8%	4%	1%

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

*β) Συμμετοχή των εκμεταλλεύσεων στις διάφορες καλλιέργειες
(% στο σύνολο της καλλιεργούμενης έκτασης της κοινότητας)*

ΜΕΓΕΘΟΣ στρ.	ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ	ΓΗ ΓΙΑ ΚΤΗΝ. ΧΡΗΣΗ	ΕΛΙΕΣ	ΒΙΟΜΗΧ. ΦΥΤΑ	ΆΛΛΕΣ ΚΑΛ.	ΣΥΝΟΛΟ
-19	—	0,3	4	2	0,7	7
20-49	3,3	7,4	6	2,5	0,8	20
50-99	8	11	4	1,4	0,6	25
100+	13,5	28	4	2	0,5	48
ΣΥΝΟΛΟ	24,8	46,7	18	7,9	2,6	100

αφιερώνουν το 59% των εκτάσεών τους. Αντίθετα, οι μικρές εκμεταλλεύσεις «μέχρι 19 στρ.» αφιερώνουν το 60% των εκτάσεών τους στην καλλιέργεια της ελιάς¹⁰ (τρίτη κατά σειρά καλλιέργεια, στο σύνολο). Μία καλλιέργεια που αυξάνεται αντιστρόφως ανάλογα του μεγέθους της εκμετάλλευσης και στην οποία οι μεγάλες εκμεταλλεύσεις «με περισσότερα από 100 στρ.» διαθέτουν μόνο 8% (Πίνακας 3) της γης τους.

10. Η καλλιέργεια της ελιάς ξεκινά στις αρχές της δεκαετίας του '60 φτάνοντας στο μέγιστο το 1967 όπου και σταθεροποιείται ο αριθμός των ριζών. Όλη η κοινότητα καλλιεργεί την ίδια ποικιλία («ασπροελιά» για ελαιοποίηση) και μόνο τα τελευταία χρόνια έχει ξεκινήσει η φύτευση της ποικιλίας «Καλαμών» (για βρώση) εξαιτίας της υψηλότερης τιμής της.

Ο διαχωρισμός ανάμεσα σε μικρές και μεγάλες εκμεταλλεύσεις είναι σαφής. Το ενδιαφέρον των μικρών εκμεταλλεύσεων είναι στη γεωργία, ενώ των μεγάλων στην εκτακτική κτηνοτροφία. Παρ' όλη όμως την προτίμηση που δείχνουν για την κτηνοτροφία οι εκμεταλλεύσεις με «περισσότερα από 100 στρ.» αφιερώνουν στην καλλιέργεια των δημητριακών το 28% των καλλιεργούμενων εκτάσεών τους, που, όμως, στο σύνολο της καλλιέργειας των δημητριακών της κοινότητας αντιπροσωπεύει το 55%.

Τέλος οι καλλιέργειες που φαίνεται να ενδιαφέρουν λιγότερο τις μεγάλες εκμεταλλεύσεις είναι του καπνού και του βαμβακιού (βιομηχανικά φυτά) στα οποία αφιερώνουν μόλις 4% των εκτάσεων που εκμεταλλεύονται.

β. Για τις εκμεταλλεύσεις «50-99 στρ.» και «20-49 στρεμ.» η προτεραιότητα είναι πάλι διάθεση των εκτάσεων για κτηνοτροφική χρήση, σε μικρότερο όμως βαθμό. Διαθέτουν 43% και 36% αντίστοιχα, στο σύνολο των εκτάσεών τους (Πίνακας 3). Αν θεωρήσουμε σαν εκμετάλλευση με εξειδικευμένη παραγωγή την εκμετάλλευση που διαθέτει περισσότερο από 50% της γης σε μια καλλιέργεια (όπως συμβαίνει με τις μικρές των «μέχρι 19 στρεμ.» και τις μεγάλες «με περισσότερα των 100 στρ.»), οι μεσαίες εκμεταλλεύσεις που ανήκουν σ' αυτά τα μεγέθη εμφανίζονται ως μη εξειδικευμένες.

γ. Η καλλιέργεια καπνού, βαμβακιού (βιομηχανικά φυτά) και το ποσοστό διάθεσης καλλιεργούμενης έκτασης είναι αντιστρόφως ανάλογο του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων (Πίνακας 3). Το μεγαλύτερο ποσοστό στην καλλιέργεια βιομηχανικών φυτών με 24%, αντιπροσωπεύεται στις μικρές εκμεταλλεύσεις «μέχρι 19 στρ.». Για την καλλιέργεια του καπνού διατίθεται 36% παραπάνω γη σε σχέση με τη βαμβακοκαλλιέργεια (στο σύνολο της κοινότητας καλλιεργούνται 1.100 στρ. με καπνό και 700 στρ. με βαμβάκι).

Γ. Θεωρήσαμε αναγκαίο να μελετήσουμε τις αγροτικές εκμεταλλεύσεις διαχωρίζοντάς τες σε:

α) αποκλειστικά γεωργικές (δεν έχουν καθόλου ζώα ή διατηρούν 2 - 3 γίδες για το σπίτι).

β) γεωργοκτηνοτροφικές (καλλιεργούν γη και εκτρέφουν γιδοπρόβατα).

Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν είναι:

1. Το 51% (45 στις 87) των αγροτικών εκμεταλλεύσεων είναι αποκλειστικά γεωργικές (Πίνακας 5α). Καλλιεργούν και εκμεταλλεύονται λιγότερη έκταση απ' αυτήν που έχουν ιδιόκτητη (νοικιάζουν δηλαδή σε τρίτους) και η πλειοψηφία τους ανήκει στις μονάδες «μέχρι 19 στρ.». Αφιερώνουν στην ελαιοκαλλιέργεια 68% των εκτάσεών τους με μέσο όρο 6 στρ. ανά εκμετάλλευση. Τα βιομηχανικά φυτά (καπνός και βαμβάκι) απασχολούν μόνο το 19% της καλλιεργούμενης γης με 1,6 στρ. ανά εκμετάλλευση, με πρώτη την καλλιέργεια του καπνού. Τέλος, η καλλιέργεια αμπελιών για οινοποίηση και επιτραπέζια χρήση, κηπευτ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5α

γ) Διάρθρωση καλλιεργειών - κτηνοτροφίας

ΓΕΩΡΓΟΙ

ΜΕΓΕΘΟΣ	ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΚΜΕΤ.		ΚΑΛΛΙΕΡΓ. ΕΚΤΑΣΗ		ΙΔΙΟΚΤΗΤΗ ΕΚΤΑΣΗ	
	N	%	στρ.	M.O.	στρ.	M.O.
-19	23	51	204,5	8,9	270	11,8
20-49	16	36	330	20,6	415	26
50-99	6	13	307	51	322	53,6
100+	—	—	—	—	—	—
	45	100	841,5		1.007	

ΜΕΓΕΘΟΣ	ΕΛΙΕΣ		ΑΓΡΑΝΑΠΑΥΣΗ		ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ		ΒΙΟΜΗΧ. ΦΥΤΑ		ΆΛΛΑ	
	στρ.	M.O.	στρ.	M.O.	στρ.	M.O.	στρ.	M.O.	στρ.	M.O.
-19	140	6,1	—	—	—	—	37	1,6	27,5	1,2
20-49	176,5	11	53	3,3	46	2,8	39	2,4	15,5	0,9
50-99	64,5	10,8	188	31,3	44,5	7,4	9	1,5	1	0,1
100+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	381		241		90,5		85		44	

κών και εσπεριδοειδών¹¹ («άλλα» στον Πίνακα 5α) χρησιμεύει αποκλειστικά για αυτοκατανάλωση.

2. Η ελαιοκαλλιέργεια είναι επίσης σημαντική για τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις «20 μέχρι 49 στρ.» αφού διαθέτουν σ' αυτήν το 53% των εκτάσεών τους με 11 στρ. ανά εκμετάλλευση. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι και η μόνη σημαντική καλλιέργεια αυτών των εκμεταλλεύσεων γιατί οι εκτάσεις που καταλαμβάνουν οι άλλες καλλιέργειες είναι πολύ μικρές (2,8 στρ. τα δημητριακά, 2,4 στρ. τα βιομηχανικά φυτά).

3. Τέλος, στις εκμεταλλεύσεις «50 - 99 στρ.» η αγρανάπαυση εκτείνεται στο 61% των εκτάσεων (477 στρ.) και η υπόλοιπη έκταση καλλιεργείται με ελιές και δημητριακά με 10,8 στρ. και 7,4 στρ. αντίστοιχα, ανά εκμετάλλευση.

4. Η πολυκαλλιέργεια είναι έννοια άγνωστη για την πλειοψηφία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Το 69% είναι μονοκαλλιεργητές ελιάς και μόνο το 31% απασχολείται και με κάποια άλλη καλλιέργεια, όπου το 24,4% καλλιεργεί ταυτόχρονα ελιές και βιομηχανικά φυτά και το 6,6% ελιές και δημητριακά.

11. Η καλλιέργεια εσπεριδοειδών έχει ξεκινήσει πειραματικά τα τελευταία πέντε χρόνια και μόνο από τις αποκλειστικά γεωργικές εκμεταλλεύσεις «μέχρι 19 στρ.».

ΠΙΝΑΚΑΣ 5β
γ) Διάρθρωση καλλιεργειών - κτηνοτροφίας

ΓΕΩΡΓΟΚΤΗΝΟΤΡΟΦΟΙ

ΜΕΓΕΘΟΣ	ΑΓΡΟΤ. ΕΚΜΕΤΑΛ.		ΚΑΛΛΙΕΡΓ. ΕΚΤΑΣ.		ΙΔΙΟΚΤΗΤ. ΕΚΤΑΣΗ	
	N	%	ΣΤΡ.	Μ.Ο.	ΣΤΡ.	Μ.Ο.
-19	8	19	86	10,7	77	9,6
20-49	15	36	590	39,3	414	27,6
50-99	10	24	813	81,3	494	49,4
100+	9	21	2.146	238,4	927	103
	42		3.635		1.912	

ΜΕΓΕ- ΘΟΣ	ΓΗ ΓΙΑ ΚΤΗΝ. ΧΡΗΣΗ		ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ		ΕΛΙΕΣ		ΒΙΟΜΗΧ. ΦΥΤΑ		ΆΛΛΑ
	ΣΤΡ.	Μ.Ο.	ΣΤΡ.	Μ.Ο.	ΣΤΡ.	Μ.Ο.	ΣΤΡ.	Μ.Ο.	ΣΤΡ. Μ.Ο.
-19	15	1,8	—	—	35	4,3	34	4,2	2 0,2
20-49	278	18,5	104	6,9	103	6,9	73	4,9	32 2,1
50-99	289	28,9	317	31,7	126	12,6	56	5,6	25 2,5
100+	1.263	140	605	67,2	179	19,8	93	10,3	6 0,6
	1.845		1.026		443		256		65

ΜΕΓΕΘΟΣ	ΠΡΟΒΑΤΑ			ΓΙΑΙΑ			ΣΥΝΟΛΟ
	ΑΡΙΘ.	%	Μ.Ο.	ΑΡΙΘΜ.	%	Μ.Ο.	Μ.Ο.
-19	460	15	57,5	529	35	66	123,5
20-49	638	21	42,5	417	28	28	70,5
50-99	683	23	68,3	344	23	34,4	102,7
100+	1.196	40	132,8	210	14	23	155,8
	2.977			1.500			

Η μερική αυτή απασχόληση των αποκλειστικά γεωργικών νοικοκυριών, ό-
που είναι φανερό από το είδος των καλλιεργειών και από το μέσο όρο κατά
προϊόν ότι τα εισοδήματα δεν επαρκούν, ερμηνεύεται αν λάβουμε υπόψη μας
πως το 71% (δηλαδή οι 32 στους 45) των νοικοκυριών έχει και εξωγεωργικούς
πόρους (το 54% είναι πόροι των αρχηγών των νοικοκυριών και το 17% πόροι
μελών των νοικοκυριών). Εξωγεωργικοί πόροι θεωρούνται οι συντάξεις, ο του-
ρισμός και η ναυτιλία. Ο μεν τουρισμός τροποποιεί σημαντικά τη μορφή του
χωριού τους μήνες από τον Μάιο μέχρι και τον Οκτώβριο, η δε ναυτιλία λει-
τούργησε και λειτουργεί μεταξύ των νέων ως επαγγελματική διέξοδος.

Σχετικά με τις γεωργοκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις (Πίνακας 5β) που
αποτελούν το 49%:

1. Οι κάτοχοι των μικρών εκμεταλλεύσεων «μέχρι 19 στρ.» υπακούουν

στην ίδια λογική που διέπει τις αποκλειστικά γεωργικές μονάδες. Εκμεταλλεύονται μόνο την έκταση που έχουν στην ιδιοκτησία τους διαθέτοντας ανά εκμετάλλευση 4,3 στρ. στην ελαιοκαλλιέργεια, 4,2 στρ. στα βιομηχανικά φυτά και 1,8 στρ. στη γη για κτηνοτροφική χρήση. Εκτρέφουν το 1/3 των γιδιών και το 15% των προβάτων της κοινότητας. Η περιορισμένη έκταση της γης για κτηνοτροφική χρήση καθώς και το είδος των καλλιεργειών έρχεται σε αντίθεση με το μεγάλο αριθμό γιδοπροβάτων (123 γιδοπρόβατα ανά εκμετάλλευση) που εκτρέφουν. Παρόλο που το σημείο αυτό παραμένει για διερεύνηση, μια πρώτη απάντηση μπορεί να είναι η αγορά ζωοτροφών καθώς και η χρησιμοποίηση των κοινοτικών λιβαδιών για βοσκή, μιας και εκτρέφουν το μεγαλύτερο ποσοστό γιδιών απ' όλες τις κατηγορίες. Ακόμη, πρέπει να επιστημονούμε την ύπαρξη εξωγεωργικών πόρων σε όλα τα νοικοκυριά αυτής της συγκεκριμένης κατηγορίας (όπου το 75% είναι πόροι των αρχηγών των νοικοκυριών, σύνταξη του αρχηγού ή άλλη απασχόληση και το 25% πόροι των μελών των νοικοκυριών).

2. Οι επόμενες τρεις κατηγορίες εκμεταλλεύσεων «20 μέχρι 49 στρ.», «50 μέχρι 99 στρ.» και «περισσότερα από 100 στρ.» έχουν κύρια και αποκλειστική απασχόληση τη γεωργία και την κτηνοτροφία και είναι χαρακτηριστική η έλλειψη εξωγεωργικών πόρων είτε στους αρχηγούς των νοικοκυριών είτε στα μέλη.

3. Οι εκμεταλλεύσεις «20 μέχρι 49 στρ.» εκτρέφουν το 1/5 των γιδοπροβάτων με 70 γιδοπρόβατα ανά εκμετάλλευση αφιερώνοντας το 50% των εκτάσεών τους στην κτηνοτροφική χρήση και κατανέμοντας το υπόλοιπο 50% στα δημητριακά και στην ελαιοκαλλιέργεια με 6,9 στρ. ανά εκμετάλλευση και στα βιομηχανικά φυτά 4,9 στρ.

4. Οι εκμεταλλεύσεις «50 μέχρι 99 στρ.» εκτρέφουν το 23% των γιδοπροβάτων με 103 γιδοπρόβατα και 29 στρ. για κτηνοτροφική χρήση, ανά εκμετάλλευση. Στη γεωργία αφιερώνουν το 64% των εκτάσεων που εκμεταλλεύονται, με 31,7 στρ. στην καλλιέργεια των δημητριακών, 12,6 στρ. στην ελαιοκαλλιέργεια και 5,6 στρ. στα βιομηχανικά φυτά ανά εκμετάλλευση.

5. Τέλος, οι εκμεταλλεύσεις «με περισσότερα από 100 στρ.» έχουν στην ιδιοκτησία τους το 50% της ιδιόκτητης γης, μισθώνουν και εκμεταλλεύονται το 60% των συνολικά καλλιεργούμενων εκτάσεων διαθέτοντας το 59% των εκτάσεών τους για κτηνοτροφική χρήση με 140 στρ. ανά εκμετάλλευση και εκτρέφουν το 1/3 των γιδοπροβάτων (156 γιδοπρ. ανά εκμετάλλευση). Παράλληλα καλλιεργούν δημητριακά με 67,2 στρ., ελιά με 19,8 στρ. και βιομηχανικά φυτά με 10,3 στρ.

6. Αντίθετα από ό,τι συμβαίνει στις αποκλειστικά γεωργικές εκμεταλλεύσεις, η πολυκαλλιέργεια είναι ο κανόνας για την πλειοψηφία (78,4%) των γεωργοκτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων. Το 33,3% των νοικοκυριών καλλιεργεί ταυτόχρονα δημητριακά, βιομηχανικά φυτά και ελιές. Το 28,5% καλλιεργεί βιομηχανικά φυτά και ελιές και το 16,6% δημητριακά και ελιές.

III. ΔΟΜΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Με κριτήριο το είδος απασχόλησης των μελών των αγροτικών νοικοκυριών¹² προκύπτουν δύο κατηγορίες παραγωγικών μονάδων:

α) Από νοικοκυριά που αποκλειστικά τους παραγωγικά στοιχεία είναι η γεωργοκτηνοτροφία και β) από νοικοκυριά που ορισμένα από τα μέλη τους απασχολούνται και σε εξωγεωργικούς τομείς.

Όσον αφορά στη σύνθεση και στο μέγεθος της οικογένειας των αγροτικών νοικοκυριών (που αναφέρθηκαν πιο πάνω) παρατηρούμε ότι (Πίνακες 6α, 6β):

α) Οι αγροτικές οικογένειες των γεωργοκτηνοτρόφων είναι στην πλειοψηφία τους (80%) πυρηνικές με 3,6 μέλη κατά μέσο όρο. Το υπόλοιπο 20% είναι σύνθετες (διευρυμένες πυρηνικές και πολυπυρηνικές) με 6,4 μέσο αριθμό ατόμων κατά οικογένεια.¹³

Το μικρό μέγεθος των πυρηνικών οικογενειών επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από την ύπαρξη 11 ζευγαριών από τα οποία τα 10 είναι πάνω από 60 χρόνων, και δεν ζούν με τα παιδιά τους, είτε γιατί αυτά παντρεύτηκαν στο χωριό ή σε άλλη κοινότητα,¹⁴ είτε γιατί μετανάστευσαν στο εσωτερικό ή εξωτερικό.

Σε ό,τι αφορά στις σύνθετες οικογένειες παρατηρούμε ότι είναι κυρίως διευρυμένες πυρηνικές σε ποσοστό 80% (δηλαδή 8 από τις 10) και ανιούσες (δηλαδή αρχηγός νοικοκυριού αναφέρεται από δεύτερη γενιά). Οι δύο κατιούσες (αρχηγός από πρώτη γενιά) οικογένειες που υπάρχουν οφείλονται μάλλον στην προσωρινή απουσία του παντρεμένου γιού,¹⁵ όπου ο αρχηγός της οικογένειας είναι από την πρώτη γενιά.

β) Στη δεύτερη κατηγορία οικογενειών (νοικοκυριά και με εξωγεωργική απασχόληση) ο αριθμός των πυρηνικών και σύνθετων οικογενειών είναι σχεδόν ίδιος (17 και 18 οικογένειες αντίστοιχα), με διαφορά όμως στον μέσο αριθμό μελών, που είναι 4.0 μέλη για τις πυρηνικές και 5.5 μέλη για τις σύνθετες. Και εδώ η πλειοψηφία των σύνθετων οικογενειών είναι διευρυμένες πυρηνικές (78%), οι δε πολυπυρηνικές που υπάρχουν είναι στην πλειοψηφία τους κατιούσες.

Αυτό που διαφοροποιεί το μέγεθος της οικογένειας είναι η συνύπαρξη κυρίως των ηλικιωμένων γονιών του αρχηγού και όχι ο αριθμός παιδιών που είναι σχε-

12. Στα νοικοκυριά μέσα δεν υπάρχουν μέλη που δεν έχουν συγγενική σχέση μεταξύ τους, γ' αυτό χρησιμοποιούμε τους όρους οικογένεια και νοικοκυριό με την ίδια έννοια.

13. Αναλυτική παρουσίαση για τους τύπους της οικογένειας βλ. άρθρο Μ. Ναούμη — Ρ. Κανταντζόγλου «Μορφές οικογένειας στο Συρράκο στις αρχές του αιώνα», που δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος.

14. Αυτό συμβαίνει κυρίως με τα κορίτσια, όπως άλλωστε φαίνεται και από το δημοτολόγιο της κοινότητας. Αν δεν υπολογιστούν τα ζευγάρια, το μέσο μέγεθος οικογένειας γίνεται 4,2 άτομα κατά οικογένεια.

15. Στη μια οικογένεια ο γιος είναι ναυτικός και στην άλλη στρατιώτης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6α

Τύποι αγροτικών οικογενειών με κύρια και αποκλειστική απασχόληση τη γεωργία — κτηνοτροφία

Αριθμός μελών	Πυρηνικές	Σύνθετες		Μονομελή νοικοκυριά	ΣΥΝΟΛΟ Πυρηνικές + σύνθετες + μονομελείς
		Διευρυμένες πυρηνικές	Πολυπυρηνικές		
1	—	—	—	1	1
2	15	—	—	—	15
3	4	—	—	—	4
4	9	1	1	—	11
5	7	1	—	—	8
6	6	1	1	—	8
7	—	1	—	—	1
8+	—	4	—	—	4
Σύνολο	41	8	2	1	52

ΠΙΝΑΚΑΣ 6β

Τύποι αγροτικών οικογενειών με απασχόληση και εκτός γεωργίας

Αριθμός μελών	Πυρηνικές	Σύνθετες		Σύνολο πυρηνικές + σύνθετες
		Διευρυμένες πυρηνικές	Πολυπυρηνικές	
1	—	—	—	—
2	2	—	—	2
3	4	1	—	5
4	5	—	—	5
5	4	8	2	—
6	1	2	—	3
7	1	3	2	6
8+	—	—	—	—
Σύνολο	17	14	4	35

δόν ίδιος για όλες τις κατηγορίες και τύπους οικογενειών (2.3 παιδιά κατά μέσο όρο κατά ζευγάρι). Στην ύπαρξη των ηλικιωμένων γονιών οφείλεται επίσης ο σύνθετος τύπος οικογένειας, είτε είναι διευρυμένος πυρηνικός είτε πολυπυρηνικός.

Ως προς τα οικονομικά χαρακτηριστικά των αγροτικών νοικοκυριών και των δύο κατηγοριών παρατηρούμε: (βλ. Πίνακα 7):

Με την εξαίρεση της ελαιοκαλλιέργειας που είναι εξίσου κατανεμημένη στις άλλες καλλιέργειες, είναι αξιοσημείωτο ότι το ποσοστό απασχόλησης στις οικογένειες των γεωργοκτηνοτρόφων είναι σχεδόν διπλάσιο όσον αφορά στη γεωργία και οκταπλάσιο όσον αφορά στην κτηνοτροφία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
Διάρθρωση καλλιέργειών
(Μ.Ο. στρεμμάτων)

<i>Καλλιέργειες και αριθμ. αγροποθ.</i>	<i>Οικογένειες αποκλειστικά γεωργοκτηνοτρόφων (N=52)</i>	<i>Οικογένειες και με εξωγεωργική απασχόληση (N=35)</i>
Δημητριακά	5.7	2.3
Γη για κτην. χρήση	41.6	7.7
Βιομηχανικά φυτά	4.2	3.0
Ελιές	11.2	10.6
Άλλες καλλιέργειες	5.3	0.3
Αριθμ. γιδοπροβάτων	77.2	10.3

Συγκρίνοντας το μέγεθος της απασχόλησης των νοικοκυριών (πυρηνικά και σύνθετα), καθώς και το είδος της απασχόλησης παρατηρούμε (Πίνακας 8):

Το μέσο μέγεθος γεωργικής εκμετάλλευσης ανά οικογένεια είναι σχεδόν τριπλάσιο στις σύνθετες οικογένειες απ' ό,τι στις πυρηνικές (αντίστοιχα 90.0 στρ. προς 35.3). Η διαφορά αυτή εντοπίζεται κυρίως στις αροτριάεις καλλιέργειες και όχι στις δενδρώδεις (κυρίως ελιές) που είναι ασήμαντη. Το μεγαλύτερο ποσοστό (74% και 84% αντίστοιχα) των αροτριάϊων εκτάσεων χρησιμοποιείται ως γη για κτηνοτροφική χρήση και συνδέεται άμεσα με την εκτροφή γιδοπροβάτων που φαίνεται να είναι η κύρια απασχόληση και στις δύο κατηγορίες οικογενειών. Σημαντικές διαφορές υπάρχουν επίσης στις καλλιέργειες δημητριακών (2.8 στρ. και 6.9 στρ. για τις πυρηνικές αντίστοιχα) και βιομηχανικών φυτών (2.8 στρ. και 4.7 στρ.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

<i>Καλλιέργειες (σε στρ. κατά Μ.Ο.)</i>	<i>Τύποι οικογενειών</i>	
	<i>Πυρηνικές (N= 59)</i>	<i>Σύνθετες (N= 28)</i>
Δημητριακά	2.8	6.9
Γη για κτηνοτροφική χρήση	16.0	63.0
Βιομηχανικά φυτά	2.8	4.7
Ελιές	10.3	13.6
Άλλες καλλιέργειες	3.4	1.7
Μέσο μέγεθος γεωργικής εκμετάλλευσης	38.2	64.9
Γιδοπρόβατα	35.3	90.0

Εξετάζοντας πιο αναλυτικά τη διάρθρωση των καλλιεργειών των αποκλειστικά γεωργοκτηνοτροφικών νοικοκυριών παρατηρούμε ότι οι διαφορές ανάμεσα στις πυρηνικές και σύνθετες οικογένειες εντοπίζονται στο μέγεθος της καλλιεργούμενης έκτασης και στον αριθμό γιδοπροβάτων και όχι στην ιεράρχηση των καλλιεργειών, που είναι ίδια και στις δύο κατηγορίες οικογενειών (βλ. Πίνακα 8). Συγκεκριμένα, την πρώτη θέση κατέχει η γη για κτηνοτροφική χρήση που η έκτασή της είναι πενταπλάσια στις σύνθετες οικογένειες από την αντίστοιχη των πυρηνικών. Μεγάλη διαφορά επίσης υπάρχει και στον αριθμό γιδοπροβάτων που εκτρέφουν —118 και 67 γιδοπρόβατα αντίστοιχα κατά μέσο όρο για τις σύνθετες και τις πυρηνικές οικογένειες. Το μικρότερο ποσοστό της καλλιεργούμενης έκτασης και για τους δύο τύπους οικογενειών κατέχουν τα βιομηχανικά φυτά¹⁶ (3,2 στρ. και 1,2 στρ. αντίστοιχα στις σύνθετες και πυρηνικές).

Όσον αφορά στα νοικοκυριά και με εξωγεωργική απασχόληση βλέπουμε από τον Πίνακα 9β ότι ανάμεσα στις πυρηνικές και σύνθετες οικογένειες δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές παρά μόνο σε σχέση με το μέγεθος της καλλιεργούμενης έκτασης με βιομηχανικά φυτά (που είναι περίπου 2,5 φορές μεγαλύτερη στις σύνθετες απ' ό,τι στις πυρηνικές) και δημητριακά (3 φορές μεγαλύτερη στις διευρυμένες). Η καλλιέργεια της ελιάς και η εκτροφή γιδοπροβάτων κυμαίνεται περίπου στα ίδια επίπεδα και για τους δύο τύπους οικογενειών.

Αν συνδυαστούν τα δεδομένα που αφορούν στη σύνθεση και την παραγωγική δραστηριότητα των πυρηνικών και σύνθετων οικογενειών προκύπτει το συμπέρασμα της αλληλεξάρτησης ανάμεσα σ' αυτά τα μεγέθη. Ενισχύεται δε

ΠΙΝΑΚΑΣ 9α

Α. Διάρθρωση καλλιεργειών οικογενειών γεωργοκτηνοτρόφων (N= 52)

Καλλιέργειες και αριθμός γιδοπροβάτων (κατά μέσο όρο)	Τύποι οικογενειών	
	Πυρηνικές	Σύνθετες
Δημητριακά	4.5	10.5
Γη για κτηνοτροφική χρήση	21.6	114.0
Βιομηχανικά φυτά	3.9	5.4
Ελιές	10.0	16.8
Άλλες καλλιέργειες	1.2	3.2
Μέσο μέγεθος εκμετάλλευσης	36.0	48.0
Μέσο μέγεθος ιδιοκτησίας	41.0	150.0
Μέσος αριθμός αιγοπροβάτων	67.0	118.0

16. Σ' αυτό συντελεί η μικρή αρδευόμενη έκταση που καλύπτει το 10% της συνολικής καλλιεργούμενης έκτασης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9β

B. Διάρθρωση καλλιεργειών οικογενειών γεωργοκτηνοτρόφων που έχουν και εξωγεωργική απασχόληση (N= 35)

<i>Καλλιεργείες και αριθμός γιδοπροβάτων (κατά μέσο όρο)</i>	<i>Τύποι οικογενειών</i>	
	<i>Πυρηνικές</i>	<i>Σύνθετες</i>
Δημητριακά	1.2	3.3
Γη για κτηνοτροφική χρήση	10.3	12.9
Βιομηχανικά φυτά	1.2	4.2
Ελιές	10.7	10.5
Διάφορα άλλα	1.5	0.3
Μέσο μέγεθος εκμετάλλευσης	25.0	31.0
Μέσο μέγεθος ιδιοκτησίας	26.0	29.0

ακόμη περισσότερο το γεγονός αυτό αν λάβουμε υπόψη μας και τον αριθμό των απασχολουμένων με τη γεωργοκτηνοτροφία σε κάθε τύπο οικογένειας (Πίνακας 10).

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Αριθμός εργαζόμενων μελών και καταναλωτών*

	<i>Οικ. γεωργ/φων</i>		<i>Οικ. γεωργ/φων και με εξωγεωργ/κή απασχόληση</i>	
	<i>Πυρηνικές</i>	<i>Σύνθετες</i>	<i>Πυρηνικές</i>	<i>Σύνθετες</i>
Μέσος αριθμ. εργαζ. μελών	2.02	3.1	1.1	1.3
Μέσος αριθμ. μελών (καταναλωτών)	3.6	6.4	4.0	5.5

* Ως εργαζόμενοι θεωρούνται οι άνδρες και γυναίκες πάνω από 12 χρονών που δεν σπουδάζουν και κάτω των 65 χρόνων.

Βέβαια (όπως φαίνεται από τον Πίνακα 10) ενώ στις οικογένειες και με εξωγεωργική απασχόληση ο μέσος αριθμός μελών, που είναι συγχρόνως και καταναλωτές, είναι μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο των αποκλειστικά γεωργοκτηνοτροφικών οικογενειών, η απασχόληση με τη γεωργοκτηνοτροφία είναι σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο.¹⁷ Σ' αυτή την περίπτωση και άλλοι παράγοντες επηρεάζουν

17. Σχετικά με την επίδραση της εξωγεωργικής απασχόλησης στο μέγεθος της απασχόλησης με τη γεωργία - κτηνοτροφία βλ. το άρθρο των C. Milton Conghehour and L. Swanson, «Work Status and Occupations of Men and Women in Farm families and the stucture of farms» στο *Rural Sociology*, vol. 48, No 1, 1979, σ. 23 - 43.

ζουν αρνητικά τό ποσοστό απασχόλησης με τη γεωργοκτηνοτροφία. Τέτοιοι είναι το μικρό μέγεθος εκμετάλλευσης (27 στρ. κατά μέσο όρο), το μικρό ποσοστό των αρδευόμενων εκτάσεων που δεν επιτρέπει τις εντατικές καλλιέργειες, καθώς και οι ευκαιρίες απασχόλησης σε εξωγεωργικούς τομείς.

Πραγματικά η γεωγραφική θέση της κοινότητας και η ανάπτυξη του τουρισμού τους καλοκαιρινούς μήνες είναι μερικοί από τους παράγοντες που δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες για την κινητικότητα εργασίας εκτός γεωργίας. Είναι δε σε αρκετά υψηλά επίπεδα αν λάβει κανείς υπόψη του ότι το 40% των νοικοκυριών έχουν κάποια μέλη που απασχολούνται και εκτός γεωργίας.¹⁸

Οι εκτός γεωργίας απασχολούμενοι είναι στην πλειοψηφία τους άντρες (80%), είτε αρχηγοί των νοικοκυριών είτε παιδιά (Πίνακας 11). Ή κύρια απασχόληση των γυναικών είναι τα οικιακά, είτε είναι σύζυγοι των αρχηγών είτε κόρες. Όπως προκύπτει και από τον Πίνακα υπάρχουν μόνο 3 γυναίκες που απασχολούνται εκτός γεωργίας.¹⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Εργαζόμενοι εκτός γεωργίας

Σχέση συγγένειας με αρχηγό νοικοκυριού	Αριθμός οικογενειών	
	N	%
Αρχηγός	17	48.6
Αρχηγός + σύζυγος	2	5.7
Σύζυγος αρχηγού	1	2.8
Αρχηγός + παιδιά	3	8.6
Παιδιά	11	31.5
Άλλα μέλη	1	2.8
Σύνολο	35	100%

Η επίδραση του τουρισμού στο είδος της εξωγεωργικής απασχόλησης φαίνεται και από τον Πίνακα 12, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό των απασχολούμενων εκτός γεωργίας (38%) είναι μικροεπιχειρηματίες με ιδιότητα μαγαζιά, όπως καφενεία, εστιατόρια, ξενοδοχεία κ.ά., που λειτουργούν κυρίως τους καλοκαιρινούς μήνες. Σε δεύτερη θέση προτίμησης είναι το επάγγελμα του ναυτικού (το 23.5% των εργαζομένων ασκούν αυτό το επάγγελμα) και ακολουθεί το επάγγελμα του δημόσιου υπαλλήλου (10.6%) και του οικοδόμου (8.5%). Υπάρχει και ένα ποσοστό (8.5%) συνταξιούχων²⁰ που επιστρέφουν στο χωριό τους μετά από μακροχρόνια απουσία στο εσωτερικό ή εξωτερικό.

18. Το ποσοστό αυτό είναι ακόμη μεγαλύτερο αν υπολογίσουμε και τη μετανάστευση (εσωτερική και εξωτερική).

19. Η μια βοηθάει τον άντρα της στον ιδιόκτητο φούρνο τους, η άλλη είναι μαγειρίσσα στον παιδικό σταθμό και η τρίτη μοδίστρα.

20. Δεν αναφερόμαστε στους συνταξιούχους του ΟΓΑ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Αριθμός ατόμων κατά επαγγελματική κατηγορία

Επαγγελματική κατηγορία	Αριθμός ατόμων					Ν%
	Αρχηγός	Σύζυγος	Παιδιά	Άλλοι συγ.	Σύνολο	
Ναυτικός	4	—	7	—	11	23.5
Έμποροι - Ιδιο- κτήτες μαγαζιών	10	—	9	—	18	38.3
Οικοδομές - Οδο- ποιία	3	—	1	—	4	8.5
Δημόσιοι - κοινο- τικοί υπάλληλοι	—	1	4	—	5	10.6
Εργάτες βιομηχα- νίας - βιοτεχνίας	—	1	—	1	1	4.2
Διάφορα άλλα	2	1	—	—	3	6.4
Συνταξιούχοι	3	—	—	1	4	8.5
Σύνολο					47	100%

IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας λοιπόν, σε ό,τι αφορά στον αγροτικό τομέα της οικονομίας στην κοινότητα της Παλαίρου σε σχέση με τη δομή της οικογένειας παρατηρούμε:

1. Αύξηση καλλιεργούμενης γης, σταθερό μέσο μέγεθος ιδιοκτησίας, επέκταση της ελαιοκαλλιέργειας, αύξηση της κτηνοτροφίας και εγκατάλειψη των δημητριακών.

2. Παραγωγικές ειδικεύσεις: α) οι αποκλειστικά γεωργικές εκμεταλλεύσεις (N=45) και οι μικρές γεωργοκτηνοτροφικές (N=8) της τάξης μεγέθους «μέχρι 19 στρ.» απασχολούνται μερικά με τη γεωργία έχοντας και εξωγεωργικούς πόρους· β) η πλήρης απασχόληση στη γεωργοκτηνοτροφία δεν επιτρέπει άλλη παράλληλη απασχόληση· γ) η ενοικίαση γης γίνεται για τη χρησιμοποίησή της κυρίως σαν «λιβάδια» και όχι για καλλιέργειες (κάθετη οργάνωση παραγωγής).

Τα φαινόμενα αυτά συνδέονται και ερμηνεύονται αν λάβουμε υπόψη μας δύο παράγοντες:

α) τους εξωγεωργικούς πόρους: τουρισμός και ναυτιλία· β) τις γεωκλιματικές συνθήκες.

Όσον αφορά στον τουρισμό, από το Μάιο μέχρι τον Οκτώβριο η λειτουργία του χωριού γίνεται με κύριους άξονες τον εγχώριο και αλλοδαπό τουρισμό (ταβέρνες, ψησταριές, ντισκοτέκ, ιστιοπλοϊκά κ.λπ.), η δε ναυτιλία λειτουργεί

και λειτουργεί ως επαγγελματική διέξοδος στους νέους της Ζαβέρδας.

Σχετικά με τις γεωκλιματικές συνθήκες είναι χαρακτηριστική η έλλειψη νερού που οφείλεται απ' τη μια στην ακαταλληλότητα χρησιμοποίησης του νερού της λίμνης «Βουλκαριάς» και στη γειτνίαση του χωριού με τη θάλασσα, πράγμα που καθιστά το νερό πολλών γεωτρήσεων ακατάλληλο ως υφάλμυρο, και απ' την άλλη το ξερό κλίμα του τόπου απαγορεύει τις εντατικές καλλιέργειες με οπωροκηπευτικά και ωθεί προς την κτηνοτροφία.

3. Παράγοντες που επιδρούν στο μέγεθος της απασχόλησης με τη γεωργία - κτηνοτροφία είναι: α) η δομή της οικογένειας, β) η απασχόληση σε εξωγεωργικούς τομείς.

4. Στη δομή της εξωγεωργικής απασχόλησης επιδρά ο τουριστικός χαρακτήρας του χωριού.

5. Οι αρχηγοί των νοικοκυριών είναι αυτοί που κυρίως απασχολούνται σε εξωγεωργικούς τομείς.